

1. Александер Дж. Сенси соціального життя: культурна соціологія = The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology / Дж. Александер. – New York : Oxford University Press, 2003.
2. Вячеславова Е. Цивілізаційна теорія Норберта Еліаса: проблеми соціальної епістемології / Е. Вячеславова // Філософські дослідження : зб. наук. пр. Східноукр. нац. ун-ту ім. Володимира Даля. Вип. 3. – Луганськ, 2002. – С. 61–74.
3. Гудсблом Й. Історія людства і довготривалі соціальні процеси: к синтезу хронології і фразеології / Й. Гудсблом // Альманах “Время мира”. Вип. 2. – 2001. – С. 117–132.
4. Кардамонов О. “Теорія символу” Норберта Еліаса [Електронний ресурс] / О. Кардамонов // Elias N. The symbol theory. – London : Sage Publications, 1991. – Режим доступу : <http://www.socjournal.ru/review/570>.
5. Могильницький Б. Междисциплинарний синтез : уроки школи “Анналов” [Електронний ресурс] / Б. Могильницький. – Режим доступу : <http://klio.tsu.ru/annals.htm>.
6. Соболевська М. О. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії в сучасній соціології : навч. посіб. / М. О. Соболевська. – К. : Дух і Літера, 2010. – 164 с.
7. Еліас Н. Придворне обшество : Исследования по социологии короля и придворной аристократии [с введением “Социология и история” / Н. Элиас ; [пер. с нем. А. П. Кухтенкова, К. А. Левинсона, А. М. Перлова и др.]. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 368 с.
8. Элиас Н. Понятие фигурации / Н. Элиас ; [пер. книги “Что такое социология?” за изд. Elias N. Was ist Soziologie? – Munchen : Uventa Verlag, 1970] // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Т. 111, № 3. – С. 139–145.
9. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас ; [пер. з нім. О. Логвиненко]. – К. : Альтернативи, 2003. – 672 с.

The article is devoted to the analysis of main ideas of figurative sociology of Norbert Elias, which synthesizes interdisciplinary features of the humanities. He is the author of works in sociology of science and art. The views of the famous sociologist on the “courtsociety” of New time and the development of everyday culture are revealed. Elias considered that cultural super structure had its own logic of the development and it became the main object of his research.

Keywords: *figurative sociology, figuration, historical sociology, theory of civilization, sociology of courtsociety.*

УДК 314.7: 316

Марія Сисак

ФЕНОМЕН МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається феномен міграції в умовах глобалізації. Досліджено проблему визначення поняття міграції та її класифікації. Продемонстровано сутність міграційних процесів на міжнародній арені. Виявлено закономірності, фактори, мотиви міграційних процесів. Зактуалізовано термін “мігрант” та його відмінність від похідних понять “іноземець”, “біженець”, “легальний мігрант” та “нелегальний мігрант”.

Ключові слова: *міграція, глобалізація, часові, політичні, економічні, релігійні міграції; міграційний процес, трудова, інтелектуальна міграція, глобалізаційні системи, мігрант, біженець, іноземець.*

Актуальність досліджуваної теми зумовлена ростом соціальної значимості міграційних процесів у сучасному світі. Глобалізаційні явища в поєднанні зі стрімкими змінами політичних і економічних систем сприяють різкій інтенсифікації міжнародних міграційних потоків, що приводять до формування принципово нової міграційної ситуації.

Міграційні процеси здійснюють перерозподіл людських ресурсів між європейськими країнами, що впливає на ситуацію безробіття, зайнятості, внутрішніх доходів, якісних пропозицій та запитів на ринках праці, розмірів заробітної плати на європейському континенті. Водночас чисельність українців зменшується, а соціально-економічні умови змушують шукати особистісну самореалізацію за кордоном. Наявність іноземної робочої сили в європейських країнах перетворилася з тимчасового й

несуттєвого фактора в ключовий. Саме він регулює структурні та динамічні зміни процесів соціально-економічного розвитку суспільств.

Незважаючи на те, що соціологічна та філософська науки накопичили значний обсяг знань щодо міграції, досі важко говорити про наявність загальних теоретико-методологічних концепцій досліджень зазначеної проблеми. Однак можна констатувати, що розроблено низку підходів, які відображають їх ключові тенденції. Основи вивчення міграційних процесів закладено в працях М. Вебера, К. Маркса, Г. Зімеля. Значний внесок у вивчення міграції в умовах глобалізації зробили представники неокласичної економічної школи Харріс, Торадо, Страк.

Міграція відіграє визначальну роль у формуванні світового капіталістичного ринку, процесах розбудов державності, розвитку індустріалізації та колоніалізму. Така соціальна значимість стала можливою завдяки поступовому поєднанню міграції із глобалізацією. Підтвердженням цього є посилення уваги до них з боку науковців, підприємців, політиків, влади. “Глобалізація – історичний клин, який розтинає звичну темпоральність політичного, економічного, культурного й інформаційного простору” [1, с. 66].

Особливої актуальності зазначені питання набули, коли людство зіткнулося з вирішенням проблемних ситуацій, пов’язаних з міграцією та глобалізацією як на міжнародних, так і на регіональних рівнях, як-то: регулювання міжнародних потоків, стихійна нелегальна міграція, безробіття, погіршення загалом якості життя через перенакопичення людських ресурсів на певних територіях. “Ніколи міжнародна міграція не була настільки проникаючою як з соціально-економічного, так із політичного погляду, ніколи раніше державні діячі не приділяли стільки уваги проблемам міграції, ніколи раніше міжнародна міграція так сильно не впливала на безпеку держави і ніколи не була настільки пов’язаною з конфліктами і безладом у глобальному масштабі, як сьогодні” [2, с. 40–41].

Зважаючи на таку актуальність, назріла гостра потреба дослідження міграційних процесів в умовах глобалізації, пояснення масштабів, напрямів, складу міграційних потоків, а також чинників, що визначають мотиви рішень мігрантів щодо переміщення й вибору місця призначення. Необхідний перехід від простого опису економічної адаптації мігрантів у країнах в’їзду до всебічного дослідження форм і шляхів їх соціальної інтеграції з місцевим населенням та її можливих наслідків, особливо зміни структури соціальних стосунків.

Міграція являє собою складний соціально-економічний процес, що охоплює надзвичайно багато аспектів людського життя. Вона притаманна людству з давніх часів, практично всі історичні етапи еволюції нашої цивілізації характеризувалися тими чи іншими формами міграції населення. Певні хвилі міграційних процесів, як правило, були наслідком прогресивних чи регресивних соціально-економічних явищ. Відтак серед дослідження соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, аналіз міграції займає особливе місце.

Сучасний етимологічний переклад терміна “міграція” (від латин. *migratio* – переселятися) пов’язаний з англійським дієсловом “подорожувати пішки, мандрувати”. У науковий обіг досліджуване поняття вводить англійський науковець Є. Ревенштейн. Так, у його працях 1885–1889 рр. було запропоновано визначення міграції як постійної або тимчасової зміни місця проживання людей. Учений на приклад іміграційних процесів у Великій Британії та Північній Америці сформулював одинадцять міграційних законів, або так званих “правил міграції”: “1) найбільше міграцій здійснюється на короткі відстані; 2) міграція відбувається поступово, крок за кроком; 3) міграції на великі відстані направляються в основному у великі торговельні або промислові центри; 4) кожному міграційному потоку відповідає певний регіон; 5) міські жителі менш

рухливі в міграційному плані, ніж населення в сільських районах; 6) у внутрішніх міграціях більш активні жінки, в міжнародній міграції – чоловіки; 7) більшість мігрантів презентує доросле населення, сім'ї рідко мігрують за межі своєї країни; 8) зростання великих міст більшою мірою обумовлене міграцією населення, ніж природним приростом у них; 9) масштаби міграції зростають з розвитком промисловості і торгівлі, особливо з розвитком транспорту; 10) більшість мігрантів із сільської місцевості направляються у великі промислові і торгові центри; 11) економічні причини міграції є визначальними” [3, с. 35].

Запропоноване пояснення міграції є неоднозначним. Так С. Бондирева під міграцією розуміє “природний прояв мобільності людини, мотивований її прагненням до поліпшення умов свого існування, до більш повного й надійного задоволення своїх потреб” [4, с. 55]. Однак ми вважаємо, що ці пояснення не виявляють усієї суті досліджуваного явища, а тому під міграцією ми розглядаємо цілісний соціальний процес у вигляді статистично стійких актів взаємодії людей, що виражають певну тенденцію способу життя соціальних груп, зміни їх громадського становища, умов відтворення й розвитку кожної людини як особи, що впливають на статусні характеристики соціальних структур різних верств населення держави або регіону під впливом соціальних переміщень населення за межі державного або адміністративного кордону на відносно тривалий термін.

У науковій літературі запропоновано не тільки визначення, а й певні схеми класифікації міграції. Так, Т. Фролова в праці “Світова економіка: конспект лекцій” виокремлює різні види міграції та здійснює розрізнення понять, що є близькими за значенням: “Існують такі види міграції: еміграція – це виїзд громадян зі своєї країни, а імміграція – в’їзд громадян іншої держави на територію даної країни; зовнішня міграція – міграція населення між країнами, внутрішня міграція – міграція в межах національних кордонів; трудова міграція. Міжнародний ринок робочої сили існує у вигляді трудової міграції, яка є формою експорту та імпорту робочої сили” [5, с. 110–111].

Можливі й інші варіанти класифікації – за часовими характеристиками міграції. А. Адеподжу розділяє міграції за тривалістю: короткотермінові (менше двох років); середньотермінові (від двох до десяти років); довготермінові (більше десяти років); постійні (понад двадцять років) [6, с. 40–106]. За такою схемою можна зобразити розмежування міграції за показником орієнтації на подальше життя: постійні переселенці; тимчасові робітники-контрактники; тимчасові працівники-професіонали; нелегальні працівники; особи, що шукають притулку; біженці; транзитні мігранти.

Українська дослідниця І. Прибиткова поділяє міграції на: 1) сезонні – це переміщення переважно працездатного населення до міст тимчасової праці й проживання там на нетривалий строк зі збереженням можливості повернення до місця постійного мешкання; 2) епізодичні, які являють собою ділові, культурно-побутові, рекреаційні та інші поїздки, здійснювані не тільки нерегулярно в часі, а й необов’язково у тих самих напрямках; якщо в ділових поїздках беруть участь, як правило, працездатні люди, то в рекреаційних, туристичних і комерційних – решта населення; 3) маятникові – масові міжпоселенські щоденні або щотижневі переміщення населення від місць замешкання до місць докладання праці та в зворотному напрямку; у маятникових міграціях бере участь значна частина міського і сільського населення; у процесі маятникових міграцій здійснюється територіальне переміщення одного з головних ресурсів виробництва – робочої сили, яка має зворотний характер, одноденний цикл і не супроводжується зміною місця проживання [7, с. 232].

У нашому дослідженні виокремлюємо трудову, інтелектуальну, політичну, релігійну міграції, що набули найбільшої популярності в ХХ–ХХІ ст. Так, наприклад, трудова міграція в поєднанні з глобалізаційними тенденціями останнього сторіччя призво-

дить до того, що відбувається сегментація ринку праці в приймаючих країнах і виокремлення певних видів робіт, якими переважно зайняті мігранти. Трудова міграція - процес, який, забезпечуючи функціонування та формування світового ринку праці, здійснює вагомий соціально-економічний вплив на розвиток країн-учасниць обміну трудовими ресурсами. О. П'ятковська у статті "Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять" виокремлює видові критерії трудової міграції за:

- "тривалістю: тимчасова (довготермінова, короткотермінова, крокова, маятникова, циклічна, сезонна, ротаційна), постійна;
- географією: з точки зору дистанції (регіональна, міжрегіональна, внутріконтинентальна, міжконтинентальна); з точки зору напрямку (схід - захід, північ - південь, захід - схід); з точки зору населеного пункту (село - село, село - місто, місто - село, місто - місто);
- кількістю учасників: з точки зору країн-учасниць (малочисельна, багаточисельна); з точки зору мігрантів-учасників (індивідуальна, сімейна, групова);
- рівнем кваліфікації: висококваліфікована, низькокваліфікована;
- способом організації: організована (державна, приватна, самостійна), неорганізована;
- правовим статусом мігранта-учасника: нерегульована, напіврегульована, врегульована" [8, с 30-31].

В умовах глобалізації посилюється динамізація процесів трудової міграції населення, що здійснює неоднозначний вплив на соціально-економічний розвиток сучасних держав. Така активність посилює збільшення обсягів валового внутрішнього продукту й зниження рівня цін, зростання як кількісних, так і якісних пропозицій робочої сили та конкуренції на ринках праці, підвищення ефективності використання робочої сили і вимог до найманого працівника, зростання професійної та освітньої підготовки; сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної та світової економіки.

Відтак з'являється природна необхідність у якісних змінах систем освіти та професійної підготовки кадрів, її адаптування до сучасних мінливих умов. Водночас міграція населення здатна здійснити істотний вплив на формування дисбалансу на ринку праці, викликаючи зростання безробіття, зниження рівня оплати праці та погіршення соціально-економічного становища корінних жителів даного регіону.

Трудова міграція зазнає постійних трансформацій, у зв'язку з чим існує постійна потреба в її науковому дослідженні. Адже це досить специфічний різновид міграції осіб, які внаслідок погіршення переважно економічної ситуації переїжджають на певний час для того, щоб запропонувати свої послуги в різних сферах діяльності.

У філософсько-соціологічній літературі питання інтелектуальної міграції розглядають крізь призму їх впливу як на країну походження, так і на країну призначення, а також світову спільноту. "Якщо розглянути основні наукові концепції щодо питання інтелектуальної міграції, то виявиться, що представники поміркованих поглядів кваліфікують цей процес як обмін знаннями та досвідом (brain exchange), коли люди мігрують у пошуках нового місця застосування власного інтелекту. Вони вважають, що і "приплив" (brain gain), і "відплив" інтелекту (brain drain) характерні для економіки будь-якої країни і стимулюють двосторонній обмін інформацією про стан ринків праці, товарів, капіталу. У такому сенсі двосторонній обмін запобігає негативним наслідкам циркуляції інтелекту за рахунок дії механізму зрівноваження" [9, с 76]. Відтак розрізняють такі види інтелектуальної міграції: технологічна (ІТ-галузь), наукова й освітня.

За минулі десятиліття все більшої популярності набуває так звана політична міграція, яка дозволяє змінювати місце проживання внаслідок неприйняття державної по-

літики тої чи іншої країни, політичних репресій тощо. “Політична міграція – це процес міждержавного переміщення тих громадян, які, займаючись політичною діяльністю, емігрують – іммігрують унаслідок можливих або вже розпочатих переслідувань з боку урядів, певних суспільних сил чи фракцій, які загрожують фізичному існуванню конкретної особи. Також до цього типу переселень можна віднести виїзд окремих осіб чи груп людей, які, не погоджуючись з існуючим режимом у своїй країні, свідомо залишають її, здебільшого лише в такий спосіб уникаючи неминучих репресій” [10, с. 55].

Релігійні утиски з боку певних юридичних, фізичних осіб, етнічних груп, певні конфлікти, протиріччя, політика країн, створення некомфортного релігійного середовища можуть стати причинами релігійної міграції. Релігійна міграція – масові переміщення людей у зв’язку з паломництвом до святих місць або через переслідування за релігійною належністю.

Одним із важливих елементів міграції в умовах глобалізації є “мігрант”, саме він визначає потоки переселення європейського континенту. Практично в усіх демократичних хартіях, маніфестах, деклараціях міститься теза про те, що кожна людина незалежно від національності має право на “вільне пересування”. Однак, незважаючи на масову популяризацію у світових документах, це гасло є найбільш порушуваним у світі. “Мігранти – це усі ті, хто перетинають державний кордон та мають однакові права, однак є і ті, хто цих прав не має” [10, с. 54–55].

Фігура мігранта постає як найбільш піддатливий матеріал, об’єкт “культурної дифузії”, для якого питання культурної ідентичності в умовах іншого середовища є глибокоекзистенційними.

Департамент ООН із питань управління міграції виокремлює п’ять категорій мігрантів: мігранти, які в’їжджають на роботу; іноземці, допущені в країну в’їзду для отримання освіти і навчання; мігранти, які в’їжджають по лінії об’єднання родин і створення нових сімей; мігранти, які в’їжджають на постійне поселення; іноземці, допущені в країну в’їзду з гуманних міркувань (біженці, особи, що шукають притулку, та ін.). Експерти Європейського союзу пропонують класифікацію категорій з погляду громадянського статусу, виділяючи: а) підданих цієї країни; б) підданих Європейського союзу; в) іноземців. Особливо виділяється вид незаконної (нелегальної) міграції – в’їзд, перебування або здійснення іноземними громадянами трудової діяльності на території країни з порушенням установленого порядку, тобто без оформлення або з неналежним оформленням відповідних документів та дозволів, визначених законодавством, а також з використанням недійсних, підроблених, фіктивних (чужих) або таких, що втратили юридичний статус документів [11, с. 311–312].

Мігранти є домінуючими ланками у процесах диференціації локальних цивілізацій або ж у формуванні мультикультурного середовища, що базується на принципах плюралізму ціннісного та культурного різноманіття. Важливим моментом стає власна безпека мігрантів, яка полягає в юридично правильно оформленому правовому статусі, доступі до соціального обслуговування, наявності трудових контрактів і страхових полісів. Індивідуальне прагнення до зазначених умов також є складовою правового регулювання міграції. Складність незаконного перебування цих осіб полягає у відсутності будь-яких гарантій (правових, соціальних, медичних, побутових, трудових) щодо них з боку держави. Отже, вони повинні зробити свій вибір на користь легальних умов імміграції ще до моменту в’їзду на територію приймаючої країни.

Найбільш популярними мотивами міграцій є соціально-побутові, релігійні, політичні, культурні, психологічні, екологічні, расові чинники. Першість у вищенаведеному переліку посідає економічний фактор. Економічна складова міграції є одним із важливих мотивів в умовах глобалізації, однак існує ще й культурна. Вона має обширний культурний підтекст і являє собою складний за своїми проявами феномен. “Глобаліза-

ційні процеси, інтегруючи зовнішньо культурний простір, підсилюють внутрішню диференціацію, і сучасна людина існує всередині величезного міграційного колажу” [12, с. 257]. Так, В. Чорна у статті “Складові елементи механізму оптимізації міграційних потреб і мотивів міграції” робить акцент на аналізі конкретного вибору певної людини та її мотиваційного стимулу до міграції. Науковець пропонує розглядати короткострокові та довгострокові інструменти впливу на міграційний процес. “Короткотермінові засоби впливу на міграційну поведінку населення: Регуляторний інструмент: переслідувані цілі; Інформаційне забезпечення і супроводження; Досягнення рівноваги між соціальною, трудовою та віковою структурами міграційної групи та здатністю реципієнта до прийому; тимчасове стримування міграційної групи через створення суб’єктивної думки про безперспективність переїзду. Разом із тим довгострокові мотиви ґрунтуються на більш стабільних показниках, наприклад, економічних показниках тієї чи іншої країни, державній політиці тощо. Відтак основними складовими мотивації міграцій залишаються відносно стійкі в часі показники, наприклад: відмінності в якості життя у певних регіонах; відсутність або ж зростання корупційних схем, злочинності; співвідношення зареєстрованого та прихованого безробіття; цінова політика життя (житло, медичні й комунальні послуги тощо); доступність товарів повсякденного вжитку” [13, с. 53–54].

Усі міграції, незалежно від мотиву, – носії культурних кодів, зразків традиційної поведінки, притаманних на своїй батьківщині. Разом із тим вони потенційні носії етнічних свідомостей, культурної уніфікації, конструювання образу “людини глобальної”, що поділяють західні культурні та моральні цінності.

Міграції є наслідком сучасних глобалізаційних процесів. Вони поєднані з цілим рядом складних за своїм змістом організаційних, адміністративних процедур, тенденціями світової політики загалом. Ми вважаємо, що міграція населення – це ще й певний індикатор “ефективності” реалізації самого глобалізаційного проекту, оскільки жодні економічні цілі не можуть бути реалізовані без залучення людського, соціального капіталу.

1. Блинова М. С. Современные концепции миграции населения: критический анализ / М. С. Блинова // Вестник Московского университета. – 2008. – № 7. – С. 61–65.
2. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі : монографія / Б. М. Юськів. – Рівне : Вид. О. М. Зень, 2009. – С. 40–44.
3. Ніколаєвський В. М. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення / В. М. Ніколаєвський, Н. Є. Прохоренко // Вісник міжнародного слов’янського університету. – 2009. – Т. 12, № 1. – С. 34–39.
4. Бондырева С. К. Миграция (сущность и явление) : учеб.-метод. пособие / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – Воронеж : МОДЭК, 2004. – С. 55–70.
5. Фролова Т. А. Мировая экономика : конспект лекций / Т. А. Фролова. – Таганрог : ТРТУ, 2005. – С. 110–135.
6. Адеподжу А. Взаимосвязь между внутренней и международной миграцией: африканская действительность / А. Адеподжу // Международный журнал социальных наук. – 1999. – № 24. – С. 101–111.
7. Прибиткова І. М. Основи демографії : посіб. для студ. гуманітарних і суспільних факультетів виш. навч. закладів / І. М. Прибиткова. – К. : АртЕк, 1995. – 256 с.
8. П’ятковська О. Класифікація видів міжнародної трудової міграції: окреслення операційних понять / О. П’ятковська // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 1 (30). – С. 30–34.
9. Чекушина Ю. В. Види інтелектуальної міграції населення України / Ю. В. Чекушина // Державна та регіон. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 3. – С. 76–79.
10. Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Бандурка. – Х., 2002. – С. 54–55.
11. Юдина Т. Н. Социология миграции: к формированию нового научного направления / Т. Н. Юдина. – М., 2003. – С. 311–320.
12. Астафьева О. Н. Реструктуризация и демаркация коллективных идентичностей в условиях глобализации: будущее национально-культурной идентичности / О. Н. Астафьева // Вопросы социальной

теории. – 2010. – Т. 4: Человек в поисках идентичности / под ред. Ю. И. Резника и М. В. Тлостановой. – С. 255–281.

13. Чорна В. О. Складові елементи оптимізації міграційних потреб і мотивів населення / В. О. Чорна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія “Соціологія”. – 2011. – Т. 156, вип. 144. – С. 52–56.

The article deals with the phenomenon of migration in the context of globalization. The problem of the definition of migration and its classification is researched. The work of researchers who have studied the issues earlier are analyzed an authorial interpretation of migration and classification scheme in the context of globalization are proposed. The essence of migration processes in the international arena is demonstrated. The regularities, factors, motives of migration processes are detected. Concept “migrant” and its derivatives of the concepts of “foreigner”, “refugee”, “legal and illegal migrant” were actualized. The influence of migration processes in the context of globalization is shown, the scope, directions, compound of migration flows and the factors that determine the reasons for decisions on migrant movement and choice of destination are explained. The transition from a simple description of economic adaptation of migrants in countries of entry into a comprehensive study of ways and means of social integration with the local population and the possible consequences is made, especially changes in the structure of social relations.

Keywords: migration, globalization, time, political, economic, religious migrations, migration process, labor, intellectual migration, globalization systems, migrant, refugee, foreigner.